

ВІДГУК

**офіційного опонента Тимошенка Леоніда Володимировича
на дисертацію Івашка Романа Володимировича «Львівська латинська
архідієцезія в унійних процесах зі східним християнством у 1410-х – 1460-
х роках», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 – Історія та археологія
(галузь знань 03 – Гуманітарні науки)**

Сучасна історіографія історії церкви доби пізнього середньовіччя, у тому числі й латинської на Сході Європи, характеризується різноманітністю проблематики, вагомим внеском різноетнічних (та й різномовних) наукових шкіл, яскравими працями окремих дослідників. Так, у цілому ряді праць досліджено історію окремих єпархій, інституційні засади церкви, діяльність ієрархії, релігійну книжність та ін. Однак згадана проблематика вивчена нерівномірно: зокрема, існують помітні лакуни в хронологічному вимірі чи в єпархіальних історіях. Простежується й чітка диспропорція: резонансність діяльності тих чи інших ієрархів та хронологія відомих письмових джерел, створення яких їм приписується, часто випереджують поступ у докладному вивченні їх спадщини. Не бракувало в минулому й заідеологізованих ненаукових інвектив у стосунку до поступу латинської церкви на українських землях, які зводяться до «католицького імперіалізму» чи «експансії». З огляду на сказане, актуальність теми дисертації Р. В. Івашка не викликає сумнівів.

Сам дисертант пов'язує актуальність теми з умовами «глобалізації та викликів неорелігійних рухів» сучасної пори та потребами пошуку моделі буття «традиційного» християнства, та ін., що не викликає у мене захоплення. Р. В. Івашко є більш переконливим, коли говорить про необхідність залучення до дослідження нових архівних матеріалів.

Щодо окреслених автором завдань, з точки зору моїх наукових зацікавлень (тобто, унійної проблематики), привабливим є чітко не окреслене прагнення автора з'ясувати маркери культурно-релігійної моделі Західного християнства на українських землях. Забігаючи вперед, одразу зазначу, що це

йому вдалося. Адже саме тут, на західних землях Русі, розпочинаються контексти українського національного наративу, згідно з якими наша історія є європоцентричною.

З авторським формулюванням мети, завдань, об'єкту та предмету дослідження можна погодитись. Відповідно, дисертант запропонував структурну побудову своєї роботи у форматі чотирьох розділів. У першому розділі, суто традиційному для дисертаційних робіт, він здійснив аналіз історіографії, подав огляд джерел та окреслив методологічні засади дослідження.

Огляд історіографії проблеми можна вважати досить кваліфікованим та майже вичерпним. Так, автор добре обізнаний із зарубіжною історіографією (переважно польською), яка, до слова, представлена ґрунтовними давнішими і сучасними працями з історії Львівської архидієцезії. Однак, на мою думку, доробок Валерія Земи, представлений в огляді лише однією згаданою статтею (у списку літератури їх декілька), дуже збіднює внесок вченого в розробку унійних рухів досліджуваного XV ст.¹

Заслуговує схвалення авторський огляд джерел теми, які охоплюють «писемні, речові та зображальні джерельні матеріали» (фахово подано і відповідний підрозділ бібліографії). Прикметно, що Р. В. Івашко найповніше в українській історіографії вивчив наративні тексти, що дозволило йому увиразнити зв'язок теми зі Вселенськими соборами. Зрозуміло, більшість актових джерел, використаних у дисертації, опубліковані, однак автор використав їх потенціал вичерпно. Р. В. Івашко опрацював також і певні архівні матеріали, в тому числі й зарубіжних архівосховищ, але вони, на мою думку, є здебільшого свідченням наукової ерудиції дисертанта. До методологічних засад дослідження у мене якість суттєві зауваження відсутні, хоча, з іншого боку, автор при їх переліку не вирізняється оригінальністю.

Основний дослідницький матеріал Р. В. Івашко виклав в другому – четвертому розділах, у яких і представлено головні результати наукових

¹ Див.: Зема В. Київська митрополія перед викликами Ренесансу та Реформації. – К.: Критика, 2020.

пошуків. Їх конкретно-історична проблематика спрямована на з'ясування спроб запровадження локальної моделі церковної унії у руських землях. Відтак, все дисертаційне дослідження присвячене унійному процесу, який нуртував у 30–40-х рр. XV ст., та особливостям міжконфесійних відносин у Львівській архідієцезії та її сусідів, що належали до певного релігійно-культурного та адміністративного ареалу християнства.

Р. В. Івашко пов'язує унійні події на Сході Європи зі «всесвітньоісторичним контекстом». Відтак, він робить проєкцію на Вселенські церковні собори у Констанці та Базелі–Феррарі–Флоренції–Римі, наводить контекст досліджуваних подій з польсько-тевтонськими та гуситськими війнами, розпадом Золотої Орди та падінням Константинополя. Щодо «польського» контексту, простежено зв'язок із запровадженням польського законодавства, війнами Свидригайла та поступовою ліквідацією удільних руських князівств королем Казимиром IV.

У другому розділі дисертації «Міжконфесійні відносини у Львівській архідієцезії у процесі становлення її структур», автор, доводячи огляд подій до 1432 р. («дофлорентійський період»), розглядає боротьбу за церковну інвеституру на теренах спадщини Романовичів, акцентує співжиття християн латинського і грецького обрядів, зачіпає питання релігійних конверсій та релігійної толеранції. При цьому він вважає, що на території західноруських земель загально підтверджуються основні тенденції, сформульовані ще М. Грушевським, особливо стосовно релігійних конверсій. Так, ідеться про насильницькі спроби запровадження латинської віри, польської культури та адміністрації, що не могло не спричинити опір християн грецького обряду, які знайшли собі союзників – гуситів. Однак, як з'ясувалося, спроби латинського єпископату Русі розірвати цей союз були марними. Цікавим є і дослідницький вислід, згідно з яким відновлення структур Львівської архідієцезії було однією з відповідей Ягеллонів у протистоянні із Тевтонським орденом. Із загальної мозаїки нерівноправних міжконфесійних відносин, якимось випадком актуалізований Р. В. Івашком факт, що король

Владислав II Ягайло толерував християн східного обряду, за умови лояльного ставлення до його особи. Отже, його толеранційна політика була дуже ситуативною.

У третьому розділі дисертаційного дослідження «Базельсько-флорентійські перипетії у Львівській архідієцезії» акцентовано увагу на спробах запровадження церковної унії у 30-х – 40-х рр. XV ст. Тут Р. В. Івашко вважає, що на території Львівської та суміжних дієцезій у межах митрополії і католицької церковної провінції, вони були досить ефективними. Так, свідченням цього є, наприклад, група документів Базельського собору, адресованих духовенству та вірним Львівської архідієцезії. Відтак, сьогодні значно увиразнено та уаргументовано зв'язки духовенства архідієцезії із діячами собору (автор все ж вважає, що взаємодія була умовною). Один із вагомих наслідків – ювілейні святкування 1450–1451 рр. у Короні Польській. Р. В. Івашко вважає, що інтерпретація запровадження Флорентійської унії на цих землях, запропонована свого часу Владиславом Абрагамом, продовжує бути актуальною.

Четвертий розділ дисертаційного дослідження «Залучення Львівської архідієцезії до хрестових походів на підтримку церковних уній та опору османському та московському впливам» логічно закінчує виклад подій, зосереджуючись на міжнародних контекстах. Простежено, що значний тягар організації Варненського хрестового походу ліг на домен Ягеллонів. Виявлено імена потенційних та дійсних учасників цієї кампанії з території, на яку поширювалась церковна юрисдикція львівських архієпископів-митрополитів. Зокрема, троє учасників баталії при Варні – Павел з Грабова, Ян Вонробка-Стжелецький, Гжегож з Сянока, – в подальшому досягли єпископського сану у руських землях. З цим хрестовим походом теж пов'язана поява монахів ордену Кармелітів босих у Львові.

З точки зору моїх власних наукових зацікавлень, вкрай актуальним є третій підрозділ «Львівська архідієцезія і поділ Київської митрополії». Р. В. Івашко окреслює стан міжконфесійних стосунків на території

архідієцезії, знову акцентуючи приклад релігійних конверсій, однак проблему поділу Київської митрополії у 1448 р. він зачіпає дуже опосередковано².

Висновки дисертації аргументовані, логічно сформульовані та переконливі. Так, у сконцентрованому форматі дисертант переконливо довів декілька незаперечних реалій релігійно-культурної історії XV ст., які, як видається, долають конфесійні стереотипи історіографії минулого. Крім вже згаданих міжнародних контекстів, приваблює такий висновок Р. В. Івашка: «Таким чином, було суттєво доповнено здобутки попередніх поколінь дослідників та встановлено місток між досягненнями присвяченими виключно історії Львівської архідієцезії з однієї сторони та спроб імплементації церковних уній, характерних передусім для досліджень з історії Унійної Церкви».

Наукова новизна здійсненого дослідження, характеризується кількома імперативами, позначеними авторськими загальниками «комплексний розгляд», «простежено», «з'ясовано», «уточнено», «залучено» та ін. Вважаю, що насправді автор повинен був чітко показати те, що йому вдалося сказати нового після відомих праць В. Абрагама, Ю. Крентоша, Т. Граффа та ін. На мою думку, наукову новизну роботи складає також її іменний потенціал, що для XV ст. є вкрай важливо.

Дисертаційне дослідження Р. В. Івашка має додатки, у тому числі й джерельні. Серед них звертає на себе увагу короткий «Словник церковно-історичних термінів і понять», мапа Львівської архідієцезії 1434 р., а також тексти трьох латиномовних джерел.

Водночас, аналіз дисертаційного дослідження Р. В. Івашка невимушено призводить до постановки певних дослідницьких питань. Перше, на що варто звернути увагу – на захоплення автором міжнародними контекстами, сказати б, «геополітичного» характеру. Мені, як історика церкви, хотілося б

² Проблемі присвячене велика література предмету. Див., напр.: Абеленцева О. А. Митрополит Иона и установление автокефалии Русской церкви. М.-Спб., 2009; Акишин С.Ю. Митрополит Исидор Киевский (1385-1390 – 1463). Екатеринбург, 2018.

побачити більше акцентування проблем так званої «внутрішньої історії» церкви на регіональному рівні.

Інше зауваження стосується дуже фрагментарного зачіпання Р. В. Івашком проблематики «конциліяризму», актуалізованого в згаданій монографії В. Земи. Тому варто нагадати, що *конциліяризм* (від лат. *concilium* – згромадження єпископів, собор) витлумачується в зарубіжній історіографії як канонічно-теологічна теорія реформаційного характеру, що була сформульована ще в XIV ст. і прийнята на соборах римо-католицької церкви в XV ст. В її основі знаходиться переконання, будоване на засаді суверенності вірних, про творчу і незамінну роль загального (вселенського) собору як кінцевого елементу здійснення влади в церкві, а також його вищість над владою папи. Витоки теорії сягають ще XIII ст., при цьому згадується Велика схизма 1378–1417 рр., проте розвиток *конциліяризму* пов'язується зі спробами реформи Західної церкви в XIV і XV ст., коли після закінчення схизми дискусії про *конциліяризм* ще продовжували нуртувати в університетах Європи, унаслідок чого повстала велика література предмету. На соборі в Базелі 15.02.1432 р. у результаті дискусій було прийнято декрет, який стверджував, що папа мусить бути послухним соборові у справах віри і церкви, тобто, було сформульовано тезу про вищість собору над владою папи, хоча цей еклезіологічний конфлікт зводився до різних концепцій влади в церкві, а не, скажімо, до конфлікту між папою і собором.

Однак, як відомо, в Західній церкві перемогла абсолютистська концепція папства. Врешті, V Латеранський собор в 1512 р. оголосив, що право скликання, перенесення і розриву собору належить винятково папам, що підтримали і європейські монархи, а папа Леон X у дискусії з М. Лютером остаточно відкинув засади *конциліяризму*. Незаперечно, що теорія *конциліяризму* великою мірою спричинилася до зміцнення єдності Західної Церкви, однак стала інспірацією для різних відцентрових течій – галліканізму, февроніанізму, янсенізму, єпископалізму тощо, які, з точки зору офіційної католицької доктрини, помилково розуміли проблему

демократизації церковних структур³. Крім того, рух *конциліярзму* був сильним у польському костьолі, без чого годі собі уявити тенденції розвитку цієї національної версії католицизму.

Вважаю також, що до дослідження варто було б залучити потенціал відомого трактату Яна Сакрана / Яна з Освенціма «*Elucidarius errorum ritus Ruthenici*» (1501), який фіксує стан стосунків між католиками і православними польської держави у ретроспективі, тобто, у попередньому XV ст.

Однак, висловлені зауваження та рекомендації суттєво не змінюють попередньо сформульований висновок про в цілому високий рівень дисертаційного дослідження Р. В. Івашка. Отримані результати та висновки є обґрунтованими та мають вартісне наукове значення, оскільки в сукупності вирішують конкретне наукове завдання – з великим ступенем вірогідності комплексно реконструюють релігійно-культурну історію XV ст. Наукова новизна дисертації – безсумнівна.

Апробація дослідницьких результатів відповідно до вимог МОН України Р. В. Івашка на наукових конференціях, а також їх відображення в численних наукових публікаціях, у т. ч. й фахових збірниках наукових праць України є свідченням наукової кваліфікації автора.

Дисертаційна робота «Львівська латинська архідієцезія в унійних процесах зі східним християнством у 1410-х – 1460-х роках» відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та п. 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

³ Див. докл.: Zahajkiewicz M. *Koncyliaryzm* // *Encyklopedia katolicka*. – Т. IX: Kinszasa-Krzymuska. – Lublin, 2002. – S. 546-549. Тут же подано велику літературу предмету.

Здійснений аналіз дозволяє дійти висновку про те, що дисертаційна робота Івашка Романа Володимировича на тему «Львівська латинська архідієцезія в унійних процесах зі східним християнством у 1410-х – 1460-х роках» є завершеним самостійним науковим дослідженням, яке виконано з дотриманням усіх вимог та правил академічної доброчесності. Автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 “Гуманітарні науки” за спеціальністю 032 “Історія та археологія”.

Офіційний опонент:

професор кафедри всесвітньої
історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка,
доктор історичних наук,
професор

Л.В. ТИМОШЕНКО